

УДК 343.615.1:343.615.8: 343.615.2: 343.617: 343.347.2

Катеринчук Катерина Володимирівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально - правових дисциплін
навчально - наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ

Kateryna V. Katerynychuk –

candidate of juridical sciences,
associate professor of the department of criminal law courses
of the Training and Research Institute of Law and Psychology
National Academy of Internal Affairs
(1, Solomianska ploshcha, Kyiv, 02000, Ukraine)

Зміст та сутність наслідків злочинів проти здоров'я особи в ст.ст. 126, 127, 130 Кримінального кодексу України

В статті розглянуті наслідки злочинів проти здоров'я особи (фізичний біль, фізичні та моральні страждання, захворювання). Здійснено аналіз праць науковців, що займалися даною тематикою. Наведено власне бачення щодо вдосконалення закону про кримінальну відповідальність злочинів проти здоров'я особи.

Ключові слова: злочин, наслідки, здоров'я, біль, страждання, захворювання.

В статье рассмотрены последствия преступлений против здоровья лица (физическая боль, физические и моральные страдания, заболевание). Осуществлен анализ работ научных работников, которые занимались данной тематикой. Приведено собственное видение относительно усовершенствования закона об уголовной ответственности преступлений против здоровья лица.

Ключевые слова: преступление, последствия, здоровье, боль, страдание, заболевание.

K.V. Katerynychuk Content and Essence of Consequences of Crimes against Human Health in articles 126, 127, 130 of the Criminal Code of Ukraine

Fundamental rights provided in articles 3, 27 and 49 of the Constitution of Ukraine are interdependent, interrelated and indivisible. Right to life and health, inviolability and security are fundamental, and they are precondition for the exercise of other human rights because obligation of the state is their protection not only in legislation. That is why the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as CC) establishes one of the bans as it is interference with human health. Insufficient legislation and its implementation cause the fact that this crime is the most common on the territory of our state.

The CC establishes liability for activities which under some condition create a crime in articles 126 (assault and torments) and 127 (torture). This condition is causing physical pain to the victim. During study of the national legislation we did not find a legislative definition of physical pain. As for the legal science the views are different. Besides the criminal liability law does not define physical or moral suffering, what causes plenty of discussions about this issue. In such a way most scholars do not differentiate these definitions.

We think that it is necessary to expel division of sufferings on physical and moral ones in article 27 of the CC. Besides we propose to expel “strengthening” of physical pain from this article. Physical pain shall be defined as a person’s sensory perception of physical violation from the other person that causes harm to the health. In turn, suffering is systematical actions (omissions to act) committed two or more times or actions (omissions to act) which are divided by time, which do not cause pain and visible features on human body but cause negative feelings, emotions or reactions. In other words pain is a quality feature and suffering is a quantity feature.

It essential to argue about establishment of consequences in article 130 of the CC Infection with HIV or any other incurable contagious disease. The words “willful placing of a person in danger of being infected with HIV or any other incurable contagious disease dangerous to human life” (part one of article 130 of the CC) shall

be supplemented with the words “act, which caused danger for the other person to be infected with HIV or any other incurable contagious disease dangerous to human life”. A socially dangerous consequence shall be understood “infection of the other person” in part 2 of art. 130 of the CC.

Proposed amendments to current legislation will be able to solve existing problems in the sphere of human health protection from criminal interference and will be a basis for their further implementation in practice.

Keywords: *crime, health, pain, suffering, disease.*

Постановка проблеми. Курс на зміцнення державності в Україні, охорону прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення верховенства права в усіх сферах суспільного життя залишається одним із головних напрямів державного будівництва. Подальший розвиток демократії, забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язані з підвищенням якості і ефективності законодавства в цілому. В зв'язку з цим, основні права людини, що закріплені в Конституції України в статтях 3, 27 та 49, є взаємозалежними, взаємопов'язаними і неподільними. Право на життя і здоров'я, недоторканість і безпеку є основою та передумовою здійснення будь-яких інших прав, адже обов'язок держави є їх охорона не лише на за законодавчому рівні. Саме тому, Кримінальний кодекс України (далі – КК) встановлює одну із заборон, це посягання на здоров'я особи. Недосконалість законодавства та практики його застосування є умовою того, що даний вид злочинів являється найбільш поширеним на території нашої держави.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Серед науковців, які займалися розробкою даного питання хотілось би виокремити: Авдєєва М., Борзенкова Г., Векселенко В., Галукову М., Гродзинського М., Киренка С., Козлова В., Коновалова А., Нікіфорова А., Ноя І., Попова В., Терещенка Т., Філіппова А., Шарапова Р., Шаргородського М. та інші.

Невирішені раніше проблеми. Науковці та практики протягом тривалого часу задаються питанням щодо розмежування понять в статтях 126 (Побої і мордування) 127 (Катування) КК: «біль» та «страждання», відмінності фізичних від моральних страждання», а також визначення наслідків в статті 130 (Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби) КК.

Метою статті є аналіз найбільш суттєвих проблем, пов'язаних з встановленням відмінностей між правовими поняттями: біль

та страждання; розмежуванням фізичних і моральних страждань; дослідження дискусійних питань ст. 130 КК, щодо встановлення наслідків цієї статті, а також надання пропозицій щодо можливості внесення змін до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. КК встановлює в статтях 126 (Побої і мордування) та 127 (Катування) відповідальність за дії, які за певної умови утворюють злочин, цією умовою є завдання потерпілому фізичного болю. При вивченні національного законодавства ми не зустрічали законодавчого визначення фізичного болю, а в юридичній науці не має чітко встановленої – єдиної точки зору, щодо визначення цього поняття.

Законодавець вказує на «сильний фізичний біль», так як при катуванні особа зазнає не просто болю, а нестерпного болю, болю «найвищого ґатунку». Це залежить від суб'єктивних (особистісних) особливостей потерпілого, об'єктивних умов вчинення злочину, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, крім того саме цей термін відповідає міжнародній практиці [1].

Під фізичним болем розуміється такий психічний стан особи, який характеризується стражданням, спричиненим фізичним впливом на його тіло [2, с. 314]. Біль (з медичної точки зору) є не лише відчуття людини, але й показником настання негативних змін для здоров'я: будь-які больові відчуття супроводжуються рядом змін в організмі, що торкаються найрізноманітніших функціональних систем людини (дихання, кровообігу, забезпечення статичної та кінетики організму тощо) [3, с. 294].

Шарапов Р.Д. вважає, що специфічною формою фізичного болю є фізичні страждання – наслідок насильства, що вказує на прояв винним особливої жорстокості стосовно потерпілого [4] Науково - практичний коментар Кримінального кодексу України за редакцією М.І. Мельника та М.І. Хавронюка відзначає, що фізичні

страждання - це такі страждання, які виникають внаслідок негативного впливу на фізичну сферу особи, тобто фізичний біль - певний психічний стан людини, який визначається сукупністю фізіологічних процесів центральної нервової системи, викликаний надміру сильними чи руйнівними подразненнями. Фізичний біль має гнітючий, тяжкий характер. У психічно здорової людини фізичні страждання неминуче викликають моральні страждання, які можуть проявлятися у формах образи, сорому, горя, депресії, почуття незворотної втрати тощо [2, с. 155]. На цих прикладах чітко видно, що не всі науковці розмежовують поняття фізичного болю та фізичних страждань.

Киренко С.Г., зазначає, що навряд чи є сенс при визначенні катування (і мордування також) розділяти поняття «сильний фізичний біль» та «фізичне страждання», оскільки вони взаємопов'язані: коли людина відчуває сильний фізичний біль, то вона страждає. Краще вживати тільки поняття «фізичне страждання», яким можна охарактеризувати як сильний фізичний біль [5, с. 53].

Денисова О.В. непогоджується викладеним вище та зазначає, що страждання – це не біль, хоча в повсякденній мові ці слова використовуються як синоніми [6]. Дане положення підтримують Векленко В. та Галюкова М. [7], Шарапов Р.Д. [8, с. 122], Палиюк В.П. [9, с. 35 - 36] та інші. Для того, щоб визначити зміст цього терміну, ми розкриємо терміни фізичні та моральні страждання, що в подальшому дасть змогу розмежувати «біль» та «страждання».

Для більш чіткого розуміння цих термінів ми пропонуємо дослідити страждання як кримінально-правову категорію. Отже, кажучи про об'єктивні критерії страждання, необхідно виділяти часовий показник як основний, другорядний – характер впливу на організм людини [10].

Тому аналізуючи страждання можна говорити про систематичність, хоч і цей термін науковці розуміють по різному. Так, під систематичністю розуміють: більш-менш часто завдані різними предметами однотипні тілесні ушкодження [11, с. 98]; не менше трьох разів [12]; фізичне насильство, що полягає як мінімум із двох суспільно небезпечних актів, розірваних у часі, при встановленні умислу на здійснення

певного числа їх в подальшому [13]; основним юридичним критерієм оцінки наслідків як психічних страждань є скоріше не глибина негативних психічних реакцій людини, а час їх протікання [4]. Але при характеристиці систематичності потрібно враховувати не лише кількісну, а й якісну характеристику діяння, враховуючи всі обставини справи [10]. З медичної точки зору характерною особливістю цього стану є розтягнутість у часі (до декількох днів, місяців і навіть років), «у плині якого розбудовується більш-менш тривала психотравмуюча ситуація, протрагированна психогенія, що обумовлює кумуляцію, нагромадження» негативних емоцій у потерпілого [14].

КК не дає визначення фізичному чи моральному стражданням, тим самим створює передумови для дискусій щодо розуміння цих термінів. Одні науковці їх не розмежовують і не бачать сенсу в їх «подвійному» існуванні. «Фізичне страждання» не має чітких критеріїв визначення й не може їх мати, оскільки не є на відміну від травми, захворювання, патологічного стану та болі медичним терміном, що визначають шкоду здоров'ю [15]. Страждання – це або біль із постійним очікуванням можливості її повторення, або особливо сильний біль [13]. Другі науковці наголошують, що страждання як специфічна форма болю не має чітких законодавчих меж. [10]. Інші поєднують їх, так Ярмиш Н. в своїх роботах зазначає, що одні і ті самі діяння можуть впливати на людину одночасно і фізично, і морально. Отож цілком допустимо говорити про те, що фізичне мучення людини, як правило супроводжується моральним стражданням [16]. Цю ж позицію підтримують і інші науковці, які висловлювали думку про те, що фізичний вплив на людину часто поєднується з психічним, і навпаки [17]. Також існує думка, що важко однозначно оцінити доцільність введення цих суспільно небезпечних наслідків до складу злочину катування [18].

Миколенко О.М., відзначає, що поняття моральної шкоди містить у собі як моральні переживання, так і моральні страждання. Про моральні переживання, імовірно, ми можемо вести мову у всіх випадках вчинення злочину, де є потерпілий. Для розуміння моральних страждань автор наводить приклад розкрадання майна, що представляло для власника не тільки

грошову, але і «ідеальну цінність» (наприклад, розкрадання рідкісних фотографій, фамільних коштовностей тощо). У даному випадку слід розглядати не тільки моральні переживання, що перетерпів потерпілий у зв'язку з розкраданням майна, а й моральні страждання, які і підлягають відшкодуванню в рамках цивільного судочинства (ч. 3 ст. 23 ЦК) [19, с. 65]. Але, на нашу думку, автор досліджував страждання лише з позиції втрати певної речі, яка представляла для потерпілого певну цінність, не беручи до уваги один з можливих наслідків статті 127 КК – моральні страждання. Хоч в своєму дослідженні, підводячи підсумки Миколенко О.М, зазнає, що єдиний можливий наслідок статті 127 КК є моральні страждання, [19, с. 219] і це, звісно, не відповідає дійсності.

Відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦК) моральна шкода, згідно зі ст. 23 ЦК України полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Отже, аналізуючи дане положення можливо би було зазначити, що все ж таки законодавець, як в ЦК так і в КК, розмежує фізичний біль та страждання, але в подальшому використовує термін «душевне страждання», що йде в розріз положенням КК.

Ми пропонуємо Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я» доповнити визначенням фізичного болю, сильного фізичного болю та фізичного і морального страждання, це врегулює неточності що виникають під час кваліфікації. Ми вважаємо, що при визначенні катування в статті 127 КК доречно зазначити про умисне спричинення фізичного болю та/або страждань, як суспільно небезпечних наслідків. Тобто, виключити поділ страждань на фізичні та моральні, крім того, виключити зі статті «підсилення» фізичного болю. Фізичний біль визначити, як сенсорне сприйняття людиною фізичного насильства з

боку іншої людини, внаслідок чого заподіюється шкода її здоров'ю. Страждання в свою чергу це систематичне (два чи більше) разів або розірвані у часі дії (бездіяльності), що не спричиняють болю та видимих ознак на тілі людини, але викликають у особи негативні почуття, емоції (пригніченість) або реакції. Тобто, біль виступає якісною характеристикою, а страждання – кількісна.

Дискусійними питаннями щодо встановлення наслідків є стаття КК – зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130). Так, ч. 1 даної статті, на думку Вікторова І.С., відноситься до тих складів злочинів проти особи, які за своєю конструкцією передбачають не заподіяння, а лише небезпеку заподіяння шкоди життю або здоров'ю. Такі злочини, як зазначає І.С. Вікторов, відрізняються від власне злочинів проти життя і здоров'я тим, що вважаються закінченими з моменту вчинення дії, що створює небезпеку для життя і здоров'я, або не вчинення дії для усунення небезпеки, яка була створена винним [20, с. 18]. При злочинах, що створюють абстрактну небезпеку, на думку В.А. Нерсесяна, ставиться під загрозу застосування кримінального закону сам факт вчинення дії або здійснення акту бездіяльності, яким створюється серйозна небезпека для життя та здоров'я людей чи для довкілля. Таким чином, закон визнає злочинним сам факт недозволеного вчинення цих дій; його суспільно небезпечні наслідки лежать за межами складу злочину [21, с. 103]. І.І. Карпець відзначив, що прийняття даної конструкції зробить сферу кримінально караного практично неосяжною. Не можна не звернути уваги й на те, що мова йде про гранично загальну філософську категорію, яка не працює й, мабуть, не може працювати за межами філософських узагальнень. Вирішувати цю проблему слід іншим шляхом – визначити рівень допустимої небезпеки на тій чи іншій ділянці взаємодії людини з іншими людьми і з технікою, і все, що перевищує його, віднести до злочинів або проступків, керуючись принципом економії судових репресій [22, с. 203]. Для виправлення законодавчої помилки Корнієнко Є.В., пропонує словосполучення "свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для

життя людини" змінити словами "діяння, що призвело до поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини" [23, с. 95].

Досліджуючи наслідки в ст. 130 КК, Михайлов В.С. встановив, що стосовно ч. 2 ст. 130 КК під «зараженням іншої особи» слід розуміти саме суспільно небезпечний наслідок [24, с. 102]. Передбачені частиною другою, як і частиною третьою та четвертою наслідки слід віднести до так званих фактичних наслідків [25, с. 124].

Л.П. Брич також вказує на зараження як на результат поставлення іншої особи в небезпеку [26] і тому можемо припускати, що автор визначає це, як суспільно небезпечний наслідок. Сидоренко Е. також підтримує попередніх науковців, але конкретизує, що застосування у законі терміну «зараження» свідчить не про фактичне проникнення інфекції (напр. через слину під час поцілунку), а про її «вживляння» в організм людини, коли збудники викликають процес первинного хвороботворного впливу на організм [27]. Корнієнко С.В., не конкретизує можливий спосіб потрапляння збудника в організм людини, лише зазначає, що

законодавцем сконструйований матеріальний склад злочину, оскільки обов'язковою ознакою є настання суспільно небезпечних наслідків. Злочин вважається закінченим з моменту потрапляння в організм ВІЛ-інфекції чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини [23, с. 96].

Однак ст. 130 КК не погоджена з законодавством у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, оскільки це законодавство не поділяє інфекційні хвороби на виліковні і невиліковні, а виділяє особливо небезпечні і небезпечні інфекційні хвороби [28, с. 327]. Крім того, захворювання (хвороба) являє собою порушення нормальної життєдіяльності організму, що виникло при дії на нього факторів, що ушкоджують, або обумовлене недоліками розвитку, а також генетичними дефектами [29, с. 6].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, варто констатувати, що запропоновані вище зміни до чинного законодавства зможуть повною мірою вирішити нагальні проблеми у сфері захисту особи здоров'я особи від злочинних посягань та закладуть підґрунтя для подальшого їх застосування на практиці.

Список використаних джерел:

1. Марадіна Ю. С. Каткування: злочин з формальним чи матеріальним складом? Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 25. – С. 240.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-е вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
3. Большая медицинская энциклопедия : в 30-ти т. / под. ред. Б. В. Петровского. – Т.3: Беклемишев – Валидол. – М. : «Сов. Энциклопедия», 1976. – 584 с.
4. Шарапов Р. Психический вред в уголовном праве / Р. Шарапов // Уголовное право. – 2004. – № 2. — С. 79-81.
5. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Г. Киренко ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 200 с.
6. Денисова О. В. Кримінально-правова характеристика об'єкту тортур і визначення місця даного складу у системі особливої частини КК України / О. В. Денисова // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – 2007. – Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – №1. – С. 75-82.
7. Векленко В. Уголовно-правовой анализ понятия «вред здоровью» / В. Векленко, М. Галюкова // Уголовное право. – 2007. – № 1. – С. 7-11.
8. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве / Р. Д. Шарапов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 298 с.
9. Палиюк В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда : монография / В. П. Палиюк. – К. : Право, 2000. – 272 с.

10. Деркунский Д. В. К вопросу о понятии систематичности в составе статьи 117 УК РФ / Д. В. Деркунский // Российский следователь. – 2007. – № 9. – С. 14-16.
11. Читлов Д. С. Охрана здоровья граждан от тяжких насильственных посягательств. Уголовно-правовое и криминологическое исследование / Д. С. Читлов ; под ред. И. С. Ноя. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1974. – 183 с.
12. Погребняк И. Отграничение преступлений от проступков по признакам объективной стороны деяния / И. Погребняк // Сов. Юстиция. – 1969. – № 9. – С. 21.
13. Симонов В. И. К вопросу о понятии истязания / В. И. Симонов // Вопросы совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск, 1983. – С. 60-62.
14. Сафуанов Ф. С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе : науч.-практ. пособие / Ф. С. Сафуанов. – М. : Смысл : Гардарика, 1998. – 192 с.
15. Векселенко В. Истязание и пытка: уголовно-правовой анализ / В. Векселенко, М. Галукова // Уголовное право. – 2007. – № 4. – С. 15.
16. Ярмиш Н. Жорстоке поводження як одна із форм доведення до самогубства / Н. Ярмиш // Право України. – 1992. – № 7. – С. 45.
17. Довгань Н. Фізичне і психічне насильство: співвідношення понять / Н. Довгань // Вісник Львівського Університету. Серія юрид. 2010. – Вип. 51. – С. 339-344.
18. Марадіна Ю. С. Катування: злочин з формальним чи матеріальним складом? Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / Ю. С. Марадіна ; редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 25. – С. 240.
19. Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Миколенко ; Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2005. – 220 с.
20. Викторов И. С. Уголовно-правовая ответственность за распространение венерических заболеваний: (Уголовно-правовое и криминологическое исследов.) / И. С. Викторов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 110 с.
21. Нерсисян В. А. Ответственность за неосторожные преступления / В. А. Нерсисян. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 157 с.
22. Карпец И. И. Уголовное право и этика / И. И. Карпец – М. : Юридическая лит-ра, 1985. – 255 с.
23. Корнієнко Є. В. Кримінально-правова характеристика зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. В. Корнієнко ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 249 с.
24. Михайлов В. С. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. С. Михайлов ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 217 с.
25. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
26. Брич Л. Спільні та розмежувальні ознаки складів злочинів, передбачених ст. 130 КК України «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», із суміжними складами злочинів / Л. Брич // Вісник Львівського університету. – 2003. – Вип. 38. – С. 454-467.
27. Сидоренко Э. Заражение ВИЧ-инфекцией: вопросы уголовно-правовой оценки / Э. Сидоренко // Уголовное право. – 2007. – № 1. – С. 55-59.
28. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 г. / под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. – К. : Каннон; А.С.К., 2002. – 1261 с.
29. Кухарьков Ю. В. Судебно-медицинская экспертиза характера и степени тяжести телесных повреждений : учебно-методическое пособие / Ю. В. Кухарьков, М. В. Самойлович. – Минск : БГМУ, 2003. – 24 с.

References

1. Yu. S. Maradina Tortures: Is it a Formally or Materially Defined Crime? Issues of Fighting against Crime : collection of papers / editorial board: V. I. Borisov and others. – Kh. : Pravo, 2013. – Issue 25. – P. 240.
2. Commentaries on Practical Application of the Criminal Code of Ukraine / under the editorship of M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk. – 9th ed. revised and enlarged. – K. : Yurydychna dumka, 2012. – 1316 p.
3. Big Medical Encyclopedia : in 30 volumes / under the editorship of B. V. Petrovskiy. – Vol. 3: Beklemishev – Validol. – M. : “Soviet Encyclopedia”, 1976. – 584 p.
4. R. Sharapov Mental Damage in Criminal Law / R. Sharapov // Uголовное право (Criminal Law). – 2004. – No. 2. – Pp. 79-81.
5. S. H. Kyrenko Issues of Protection of Juveniles’ Rights by Criminal Legislation of Ukraine : thesis ... of candidate of juridical sciences : 12.00.08 / S. H. Kyrenko ; M. P. Drahomanov National Pedagogical University. – K., 2003. – 200 p.
6. O. V. Denysova Criminal Characteristic of the Tortures Object and Defining its Place in the System of Special Part of the Criminal Code of Ukraine / O. V. Denysova // Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho (Scientific Notes of V. I. Vernadskyi National University of Tavriia). – 2007. – Series “Juridical Sciences”. – Vol. 20 (59). – No. 1. – Pp. 75-82.
7. V. Veklenko Criminal Analysis of the Notion “Health Damage” / V. Veklenko, M. Galiukova // Uголовное право (Criminal Law). – 2007. – No. 1. – Pp. 7-11.
8. R. D. Sharapov Physical Violence in Criminal Law / R. D. Sharapov. – St.P. : Publishing House “Yuridicheskii tsentr Press”, 2001. – 298 p.
9. V. P. Paliuk Non-Pecuniary Damage : monograph / V. P. Paliuk. – K. : Pravo, 2000. – 272 p.
10. D. V. Derkunskii To the Issue Related to the Understanding of the Russian Federation / D. V. Derkunskii // Rossiiskii sledovatel (Russian Investigator). – 2007. – No. 9. – Pp. 14-16.
11. D. S. Chitlov Protection of Human Health from Grievous Violations. Criminal and Criminological Research / D. S. Chitlov ; under the editorship of I. S. Noi. – Saratov : Publishing House of Saratov University, 1974. – 183 p.
12. I. Pogrebniak Distinguishing Crimes from Offences under the Mental State / I. Pogrebniak // Sovetskaia Yustitsiia (Soviet Justice). – 1969. – No. 9. – P. 21.
13. V. I. Simonov To the Issue of Torture Notion / V. I. Simonov // Issues of Improvement of Criminal Measures to Combat Crimes : interacademic collection of papers. – Sverdlovsk, 1983. – Pp. 60-62.
14. F. S. Safuanov Psychological Expert Examination in Criminal Procedure / F. S. Safuanov. – M. : Smysl : Gardarika, 1998. – 192 p.
15. V. Vekselenko Torment and Torture: Criminal Law Analysis / V. Vekselenko, M. Galiukova // Uголовное право (Criminal Law). – 2007. – No. 4. – P. 15.
16. N. Yarmysh Violent Conduct as one of the Types for Incitement to Suicide / N. Yarmysh // Pravo Ukrainy (Law of Ukraine). – 1992. – No. 7. – P. 45.
17. N. Dovhan Physical and Mental Violence: Correlation of Notions / N. Dovhan // Visnyk Lvivskoho Universytetu (Bulletin of Lviv University). Series Law, 2010. – Issue 51. – Pp. 339-344.
18. Yu. S. Maradina Torture: a Crime with Yu. S. Maradina Tortures: Is it a Formally or Materially Defined Crime? Issues of Fighting against Crime : collection of papers / editorial board: V. I. Borisov and others. – Kh. : Pravo, 2013. – Issue 25. – P. 240.
19. O. M. Mykolenko Theoretical Basis for Research of Damage Caused by Crime : thesis ... of candidate of juridical sciences : 12.00.08 / O. M. Mykolenko ; I.I. Mechnikov National University of Odessa. – O., 2005. – 220 p.
20. I. S. Viktorov Criminal Liability for Spread of Sexually Transmitted Diseases: (Criminal Law and Criminological Research) / I. S. Viktorov. – Saratov : Publishing House of Saratov University, 1980. – 110 p.
21. V. A. Nersesian Liability for Negligent Crime / V. A. Nersesian. – St. Petersburg : Publishing House “Yuridicheskii tsentr Press”, 2007. – 157 p.

22. I. I. Karpets Criminal Law and Ethics / I. I. Karpets. – M. : Yuridicheskaia literatura, 1985. – 255 p.
23. Ye. V. Kornienko Criminal Characteristics of Infection with HIV or Any Other Incurable Contagious Disease : thesis ... of candidate of juridical sciences : 12.00.08 / Ye. V. Kornienko ; the National Academy of Internal Affairs. – K., 2013. – 249 p.
24. V. Ye. Mykhailov Criminal Liability for Infection with HIV or Any Other Incurable Contagious Disease: Social Dependence and Corpus Delicti : thesis ... of candidate of juridical sciences : 12.00.08 / V. Ye. Mykhailov ; Yaroslav the Wise National Law Academy. – Kh., 2010. – 217 p.
25. Criminal Law of Ukraine. General Part : textbook / [Yu. V. Baulin, V. I. Borisov, V. I. Tiutiuhin and others]; under the editorship of V. V. Stashys, V. Ya. Tatsii. – Kh. : Pravo, 2010. – 456 p.
26. L. Brych Common and Distinguishing Features of Corpus Delicti Provided by article 130 of the Criminal Code of Ukraine “Infection with HIV or Any Other Incurable Contagious Disease” with Related Corpus Delicti / L. Brych // Visnyk Lvivskoho universytetu (Bulletin of Lviv University). – 2003. – Issue 38. – Pp. 454-467.
27. E. Sidorenko Infection with HIV: Issues of Criminal Law Evaluation / E. Sidorenko // Ugolovnoe pravo (Criminal Law). – 2007. – No. 1. – Pp. 55-59.
28. Commentaries on Practical Application of the Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 / under the editorship of N. I. Melnyk, N. I. Khavroniuk. – K. : Kannon; A.S.K., 2012. – 1261 p.
29. Yu. V. Kukharkov Forensic Medical Examination of the Type and Degree of Injuries : tutorial / Yu. V. Kukharkov, M. V. Samoilovich. – Minsk : BGMU, 2003. – 24 p.